

"Droschak"

ORGANE

de la Fédération

Revolut. Arménienne.

ԴՐՈՇԱԿ

439. PHARMACEUTICAL BUREAU
Redaction du "Droschak"
GENÈVE (Suisse)

«ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒԽԱՆ ԴԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ» ՕՐԳԱՆ

Շ Ա Յ Ե Ն Պ Ա Ր Ա Ա Տ

(ՄԱՐԳԱՐ ԳԱՏՐԻԷԼԵԱՆ)

2/14 յունիս 97

Դարձեալ գոյժ մը Եգիպտոսէն:

Դաշնակցութեան համեմատաբար նոր զինուորներէն մէկը, որ վերջերս սկսած էր լուրջ ու անձնուրաց գործունէութիւն մը, յունիս 2/14-ին զո՛ճ գնաց ժանտատենդին Նիկոսիոյ (Կիպրոս) հիւանդանոցին մէջ:

Հեռու ծնողներէ ու գուրգուրացող ընկերներէ հիւանդանոցին տնուր ու սառն մենութեան մէջ անհետացող մեր ընկերոջ, իր պարտականութիւնը կատարելու ատեն ինկող զինուորի յիշատակին Դաշնակցութիւնը կընծայէ իր խորապէս զգացած յարգանքը:

ԽԱՂ ԹԷ ՅԵՂԱՓՈՒԽՈՒԹԻՒՆ

Երիտասարդ Թիւրքիան քայքայելու փորձեր են անում: Սուլթանը ներումն է շնորհել, ով կը խոստանայ իր հակառակորդներէն ընթացքը փոխել: Այն ժամանակ երբ մի ձեռքով դատի է քաշել «Մէշլէրէթի» դեկավարներին, բանտարկել է անմեղ սահմանադրական Բէմալ բէյին, զինուորական դատի է նմարկել բազմաթիւ Թիւրք ուսանողներ, միւս՝ ձախ ձեռքով ամենողորմածաբար ներման իրադէ է ուղարկում իր յատուկ պատգամաւորի՝ լրտեսագետ Ահմէտ փաշայի հետ Պարիզ ժընև, տեղացի «Եղափոխական» Երիտասարդ Թիւրքերին խոստանալով նրանց պաշտօններ ու ուճիկներ: Եւ ահա՛ Թիւրք յեղափոխականների (°) մի մասը արդէն սակարկութեան մէջ է մտել և երազում է Թիւրքիա վերագրանալ:

Մի երկու տարի առաջ, երբ հայկական յեղափոխութիւնը յուսահատութեան էր հասցրել Թիւրքիայի բոլոր մտածող մարդկանց, այն ժամանակ երբ տէրութիւնը կորուստից փրկելու համար Թիւրքերը մի ծեղկին պտտում խեղդելուց ազատելու համար, Երիտասարդ Թիւրքերը՝ նորից գլուխ բարձրացրին՝ կարճ ժամանակի մէջ առաջ եկան «կազմակերպութիւններ» ժընևում, Պարիզում, Եգիպտոսում. . . . : Մուրադ բէյ, Ռիզա բէյ կատարեալ սարսափ էին դարձել տարբէյ, Ռիզա բէյ կատարեալ սարսափ էին դարձել տարբէյ կառավարութեան համար: Սուլթանի յաճախակի դիմումները, մերժողական պատասխանի էին արժանանում:

Երէկ դեռ Մուրադ բէյ—որ երիտասարդ Թիւրքերի մի մասի պարագլուխն էր— խորխոսացած շանթեր էր արձակում «բռնաւորի» դէմ: Իսկ այսօր . . . ինչ որ պայմաններ զնելով, ժողովուրդի արիւն ծծող մի վարչութեան հետ, կոպրոմիսներ անելով, յեղափոխութեան և բռնութեան միջև՝ հրաժեշտ է տալիս իր սկզբունքներին:

Այս ի՞նչ հանելուկ է: Այդ ի՞նչ տեսակ յեղափոխական կուսակցութիւն է—ակամայ հարց է ծագում մեր գլխում:

1877 թւին, երբ բուլքարական և այլ սլաւոնական ազգերի ազատութիւնը պատճառ բռնած՝ Ռուսիան իր թաթն էր մեկնում «մարդասիրաբար» իհաշիւ Թիւրքիայի՝ իր երկիրը մեծացնելու, երբ Տաճկաստանը արդէն յոյսը կորցրել էր սուլթան Ազիզի օրով իր տըրախոհակ պատմութիւնը շարունակելու—ծագեց պալատական մի խմբակ, որ ժամանակաւոր յաղթութիւն տանելով բռնապետութեան գլխին, ինքն էլ շուտով զո՛ճ գնաց դե Համիդի խաբեքայ դաւերին, առանց ցաւակցութեան իսկ արժանանալու ժողովուրդի կողմից:

Երիտասարդ Թիւրքերը միշտ գլուխ են բարձրացրել երբ Տաճկաստանի ամբողջութեանը վտանգ է սպառնում եղել: Այդ է եղել Միտհաթ փաշայի օրով, այդ եղաւ և այս վերջին անգամ:

Այս է վիճակը վերեւից եկած բոլոր յեղափոխութիւնների, որոնք չեն եղել հիմնած ժողովուրդի վրայ: Միմիայն այն կուխն է յարատեւ, որ բըխում է ժողովուրդից, և միմիայն այն յեղափոխական կազմակերպութիւնն է մնալուն, որը մարմնացնում է ժողովուրդի բողբոջ:

Այդ ժողովրդական բնաւորութիւնը կրում է հայկական Շարժումը: Ահա մի ժողովուրդ, որը չնայած իր կեանքի տաժանելի պայմաններին՝ ապրում էր իր Մայրենի հողի վրայ, տանելով ամէն տեսակ զօրանք, լինէր դա ընտանեկան թէ կրօնական: Նա բաժին էր տալիս կեղեցողին, թալանողին, և իզարմանս բոլոր կուլտուրական ազգերի, կարողանում էր սնտեսապէս աւելի բարձր գտնել, քան իր հարեան արտօնած քիւրդ և թիւրք տարրերը: Աուլտուրական այդ ժողովուրդը շունչը բերանը հասած՝ կրում էր շղթան . . .

Բայց Բեռլինի «փրկարար» վեհաժողովից յետոյ խնդիրը այլ կերպարանք առաւ: Թիւրքիան «պարտաւոր էր» բարենորոգութիւններ մտցնել այն գաւառներում, ուր հայերը մեծամասնութիւն էին կազմում: Իսկ հայերի թիւը տեղ-տեղ 50-60% -ից աւելի էր բարենորոգել խոստացած 6 վիլայէթներում:

Եւրոպան խիղճը հանգստացնելու համար այդ կարկատանը անելուց յետոյ, ձգեց մեզ բաղդի բերմունքին:

Այդ օրից Թիւրքիան «պարտաւոր է» պզուճ ապացուցանել եւրոպացիներին, թէ ամէն տեղ հայ ժողովուրդը փոքրամասնութիւն է կազմում: Երականութեան մէջ ևս այդ բանը ստեղծելու համար, չինայեց ոչ մի միջոց:

Զանազ այնպիսի պայմաններ ստեղծել որին ոչ մի կուլտուրական ժողովուրդ չէր կարող ապրել: Պատերազմից սնանկացած կառավարութիւնը իր հարկային նորանոր բեռներով ծանրացաւ ժողովուրդի վրայ: Առանց երկրին յարմարութիւններ տալու, առանց ճանապարհների և վաճառանոցներ բանալու, սկսաւ նահապետական այդ երկրում դրամով պահանջել տուրքերը: Զինեց քրդական ցեղերը, բացարձակ իրաւունք տալով նրանց աւերել Հայաստանը, և դրանով հասաւ երկու նպատակի. մի. կողմից երկրի անհանգիստ տարրերը իրար հետ կուսացնելով՝ ինքը ազատ մնաց այս կէսվայրենի վտանգաւոր ցեղերի զսպելու ծախք ու նեղութիւնից. միւս կողմից՝ հակական տարրը զգած, զգեւած իր ապրուստի միջոցից, սկսաւ գաղթել և գատարկել երկիրը:

Քրդերի անբարութիւնների իբր հետեանք, տիրում է Հայաստանում կեանքի և գոյքի կատարեալ անպահովութիւն, — քայքայիչ մի պայման, որ ամէն մի կուլտուրական ժողովուրդի կրտսիպի մասամբ թողնել հեռանալ իսկ գլխաւոր մասին դիմել զէնքով դիմադրութեան՝ Յեղափոխութեան:

Հայ ժողովուրդը շատ լաւ տեսնում էր, որ քիւրդերը և նոյն իսկ իրենց հետ թշնամացած թիւրք տարրը, միմիայն գործիք են մոլի կառավարութեան ձեռքում. . . Բայց այդ բանը զգում էին տաճիկ և քիւրդ ժողովուրդը . . .

Սրանք են պատճառները հայ ժողովուրդի յեղափոխական շարժման: Ժողովուրդի վերը յիշած հասկացողութիւն էր, որ իր կնիքը դրաւ մեր յեղափոխական կազմակերպութեան վրայ:

Եւ սկսաւ յեղափոխութիւնը:

Երբ թիւրք կառավարութիւնը իր վայրագութեան չափ ու սահմանին անգիտակ Սասունի կոտորածով իր ոճրագործ հանդէս եկաւ Եւրոպայի առաջ, եւրոպական հասարակութիւնը հասկացաւ այդ հրէշային քաղաքականութիւնը և նրա վայրուժի ճշման տակ եւրոպական դահլիճները սկսան իրենց դիւանագիտական խաղերը:

Երեք տարւայ հայ յեղափոխական Շարժումը և դրան հետեանք դիւանագիտական միջամտութիւնը, այն աստիճան յուսահատեցրին թիւրքերին, որ ամէն մէկը մի միջոց էր պտտում այդ դրութիւնից ազատելու: Հայկական սարսափելի կոտորածների ժամանակ իսկ, թիւրք ժողովուրդը ճանաչեց իր դարեւոր հարեանի դէմ որոգայթ լարող դիւային երեսը, և իր հայ դրացուն շատ տեղ պաշտպանելով՝ ապացուցեց նստակեաց ժողովուրդների ընդհանուր շահերի գոյութիւնը:

Այդ հասկացաւ թիւրք ժողովուրդը: Նոյնը հասկացաւ նրա թուլամորթ ինգելիգենտ տարրը: Ընդհակառակը, նա սարսափած Սոլթանիների ճաւերից, արհեստական միջոցով, կարծում էր, կարող կը լինի փրկել գլորւող կառավարութիւնը:

Պետութեան անկման վախը միայն, ծագած տագնապը առաջ բերին Երիտասարդ Թիւրքիայի արդի կազմակերպութիւնը, և ոչ թէ իրենց ժողովուրդի և նրա հետ բաղդակից հայ և այլ նստակեաց ժողովուրդների տաժանելի վեճակի գիտակցութիւնը:

Տագնապը քանի գնում մեծանում էր, դրա հետ մեծանում էր և Երիտասարդ Թիւրքիայի կազմակերպութիւնը: Օգոստոս 14-ի դէպքը վհատիչ կերպով ճնշեց երիտասարդներին, գլուխները կորցրել էին՝ նրանցից մի քանիսը կարողացան ըմբռնել, որ իրենց փրկութիւնը թիւրք ժողովուրդի յեղափոխութեան մէջն է, և թէ միմիայն հայ ժողովուրդի հետ ձեռք ձեռքի տած կարող կը լինին տապալել ընդհանուր թշնամուն. այս ճշմարիտ մտքի ծնունդն է Երիտասարդ Թիւրքիայի երեսը պարզ անող դէպի թիւրք ամբոխը ուղղած միակ կողմ: Այս մի մասը:

Միւս մասը խարխափում էր ցնորական երազների մէջ: Կրետական և այլ տագնապալից խնդիրները աւելի մեծացնում էին երկու տեսակ մտածող թիւրք երիտասարդների միջև նշարած անընկալ:

Յունական պարտութիւնը մի գոտիչ միջնադէպ էր մաքրելու պատահական յեղափոխականներին: Երբ թիւրքերի արժան յաղթութիւնները տերութեան քայքայման վտանգը ըստ երեւոյթին չքացրին, այդ արտաքին երեւոյթներով յափշտակող «յեղափոխականները» սկսան կակղել: Եւ հասաւ այնտեղ, որ հայերիս յոյներին նկատմամբ արտայայտած համակրութիւնը, մի տեսակ հակաժողովուրդային և «ոճրագոյն» ցոյցեր նկատուեցան. իսկ ամենամեծ ձեռնածու Մուրադ բէյ

Համարձակեցաւ, Փրանսերէն լեզուով մի ստոր գրութեամբ, իմիջի այլոց մեղադրել Հայ տարրը, թէ նա իբր իր յարձակումները միշտ ուղղած է խաղաղ տաճիկ ժողովուրդի դէմ, մզկիթների վրայ և այլն: Այս մի ճարտիկ խաղ էր սուլթանին հաճոյանալու համար և Մուրադ բէյ հասաւ իր նպատակին: Սուլթանը նրան ներում է, նշանակելով . . . հարեմի ներքինապետ:

Ահա ձեզ նոր տեսակի յեղափոխականներ (°), որոնք ծուռում են միշտ ոյժի կողմը, որոնց գոյութեան իրաւունքը միմայն քաղաքական ամբողջութիւն պահելն է: Դուք, ողորմելիներ, սխալուում էք ձեր հաշիւների մէջ, դուք խաբւած առերևոյթ յարթութիւններից, մոռանում էք, որ կառավարութիւնը հասցրել է երկիրը վերջին ծայր թշուառութեան: Հատ չի անցնիլ, նորից Թիւրքիան կ'ընկնի աւելի սոսկալի տագնապի մէջ, այն ժամանակ կ'ուզենաք դառնալ դէպի յեղափոխութիւն, բայց դուք կ'արտաքսուիք, դաւաճան անունը ճակատների կ'պցրած ձեր արիւնակից իսկական յեղափոխականների կողմից: Մոռանում էք, անմիտներ, այն բոլոր ոճիրները, որի վրայ հիմնւած է ներկայ վարչութիւնը, մոռանում էք անտեսապէս քայքայած ժողովուրդը: Դուք համարյոյով մոռենում էք այն ձեռքին, որը նոյն իսկ ձեր վիշակութեամբ թաթախւած է անմեղների արիւնով, այդ գոսացած ձեռքին, որ քանդեց Թիւրքիայի հիվը. . . Այդ ի՞նչ փոփոխութիւններ են, որ կարողացան հաշտեցնել . . . սուլթանի քաղցր հայեանքը և նրա սեղանից իբր փշռանքներ ձեր առաջ թափւած սև դրամները:

Ձեր ամբողջ յեղափոխութիւնը հիմնւած էր հակառակորդի թուլութեան վրայ, և դուք «նամերդներ», ինչպէս մի տարի առաջ դաւաճանեցիք սուլթանին, այսօր էլ ծախում էք յեղափոխական դրոշակը: Հեռացէք, և շուտ, բայց միք մոռանալ պատմութեան դատաւճիռը:

Մեր վերջին խօսքը ուղղում ենք ժողովուրդի շահը հասկացող թիւրք երիտասարդութեան միւս մասին:

Հակառակորդը համեմատաբար ուժեղացած ժամանակ պատերազմի դաշտը թողնող ընկերների դատաւճիռը կը տայ ձօտիկ ապագան:

Հատ չի անցնիլ, ահարկու կոտորածների վթճխընդիր ժողովուրդը, անտեսական քայքայման հասցրւած հայ ազգը, չի թողնիլ հանգիստ քնել 19-դ դարու Դաճնապետին, որ պիտի գլորւի իր հետ տանելով ամբողջ ներկայ սիստեմը:

Օր, առաջ փրկելու համար ձեր ապագան դուք էլ մօտեցէք ձեր ժողովուրդին, տեսէք նրա խախտառակ վիճակը, անտեսապէս համեմատաբար միայն պակաս այդ դժբախտ ժողովուրդը հասկացէք նրա ցաւը և նրա բնազդաբար ըմբռնումը դարձրէք գիտակցական համոզման գործարար ըմբռնումը դարձրէք գիտակցական համոզում: Կազմակերպեցէք ներքին յեղափոխութիւն և այնպէս եկէք թիւ հետ միասին կուսելու ընդհանուր

թշնամու դէմ: Միայն այս պայմանով դուք կարող էք վստահ լինել մեր աջակցութեան վրայ, երբ դէն շարժում կը լինիք ձեր ծրագրիներէից տաճիկական գերիշխանութեան և ի՞նչ որ պատմական իրաւունքների անհեղեղ յաւակնութիւնները:

Հտապեցէք, եթէ ոչ, կըստըջանաք և այն ժամանակ արդէն ուշ կը լինի:

Ուրեմն, առաջ, թիւրք ընկերներ, կուսնք ա զ ա տ ու թ ե ա ն համար: Անէծքով թաղեցէք ձեր դաւաճան ընկերներին և ցոյց տւէք որ կան և ձեր մէջ ժողովուրդի դատը հասկացող գիտակից յեղափոխականներ:

ՆԱՍԱԿ ԾԱԳԻՆ-ԳԱՐԱԳԻՍԱՐԻՑ

1/13 յունիս 97

Վերջերս, ամէն ժամանակե աւելի, կը կրկնւի նորէն կէս-կատակերգական կէս-հեգնական այն բառը, որ ամէն հայու դէմքին վրայ ցաւագին կծկում մը յառաջ կը բերէ՝ միշտ տխուր, կակծցնող յիշատակներ արթնցընելով: Իբրև թէ Բարենորոգումներ, Կիսաւոր բարենորոգումներ հաստատուած ըլլան ամբողջ Հայաստանի մէջ:

Հատեր թերևս խաբւին երևոյթներէն, որովհետև քանի մը հայ ժանդարմ՝ և քանի մը անխիղճ ապիկարներ (իբրև թէ քրիստոնեայ) օգնական-կառավարիչ անւանւած են: Մենք հիմա ցոյց պիտի տանք այդ կարծեցեալ բարենորոգումները իրենց իսկական գոյներով:

Անցեալին վրայ խօսելու մտադիր չենք, թէպէտև թիւրքը բարենորոգում բառը ստեղծելով խոստովանեցաւ արդէն խժգոնութիւններու գոյութիւնը անցեալին մէջ:

Արդարադատ սուլթանը հրամայել է ետք, որ ամէն տեղ կոտորածներ կատարւին, բարձրագոյն իրատեղով արտօնած էր այդ ահաւոր ջարդերու սարսափին տակ կրօնափոխ եղող հայերուն՝ իրենց նախկին կրօնին դառնալ: Երբ տակաւին թարմ էր այդ հրամանը, քանի մը հայեր յարողեցան իրենց հայրենի կրօնին գիրկը դառնալ իսկ հիմա՝ քիչ մը հիմնալով իր ազդեցութիւնը կորսնցուցած կը թւի, ու մօտ օրէն թերևս գոյութիւնն ալ մոռցըրի: Այս օրերս, քաղաքիս մերձակայ Գոյուլու-Հիսար աւանի ճակիչներէն քանի մը կրօնափոխ հայեր բողոքագրով մը դիմեցին տեղիս կառավարչին, խնդրելով ոստիկաններու օգնութեամբ քաղաք փոխադրել իրենց ընտանիքը, յիշել տալով միւսնոյն ատեն տարի մը առաջ իրենց կրօնափոխ մէկ դրացուհիին՝ այդ ճամբուն վրայ զինուորների չարաչար բռնաբարւած ըլլալը, որու մասին կառավարութիւնը սուտիսուլ եղած էր: Քաղաքապետը՝ առանց ամենալուր բողոքողները վճռտեց ըսելով. «Կորուսեցէք, անպիտաններ, գիւղին մէջ մահմետականութիւն կը դաւանիք, ու երբ քաղաք կուգաք քրիստոնեայ ըլլալ կ'ուզէք և այլն»: Թէպէտև խեղճերը ըսին՝ թէ այդ գիւղերն ամբողջովին թիւրք ըլլալուն համար, վախերնուն մահմետականութիւնը դաւանել կը կեզծեն . . . սակայն դարձեալ անօգուտ:

Այս օրերս թիւրք խուժանը ծայր աստիճան գրգռուած է յոյն ժողովուրդին դէմ. մասնաւոր առիթի մը կը ըստանան կոտորելու, ուրկէ անշուշտ հայեր ալ իրենց արդար բաժինը պիտի ունենան (°):

Պիւնաւոր շուկային մէջ, խուժանը դրօշակ պարզած՝ կամաւոր զօրք կը գրւին Յունաստանի դէմ կուելու համար. այդ կամաւորները բացէ ի բաց կ'ըսեն. «Նախ կեալուրները սպաննենք պիտի հոս, ետքը պատերազմի երթանք»: Վառավարութիւնը, ինչպէս կը դուշակէք, գործին չեկած խօսքիքը չլսելու կուտայ:

Հայերէն երկու տարի զինուորական տուրք չգանձելի հրամայուած է. եկու տես, որ հիմա ալ տեղական գանձարանը բոլորովին պարապ է, մուկերուն ճիրիտ խաղալու յատկացուած. կառավարիչը բարկանալով հայերուն ըսաւ. «Միւս կարգի տուրքերը ամբողջովին, շուտով վճարելու են, գիտցէ՛ք, որ իմ հարուածս աւելի սոսկալի կ'ըլլայ»:

Ասկէ առաջ՝ սպլած յայտարարութիւններով ազգարարեցաւ, որ զէնք կրելը ժողովուրդին խիստ կերպով արգելուած է. ունեցողը սանկ պիտի ընեն նանկ պիտի ընեն: Այդ ազգարարութիւնները որո՞ւ համար են, զմեռի մը չունեցող խեղճ հայուն, թէ հաւատացեալ թիւրք ժողովուրդին. շուկայի մէջ առանց զէնքի պարտող թիւրքը ճշմարիտ թիւրք չի սեպւիր, Մուհամմետի արժանի զաւակը չէ, ավենքն ալ զինուած են. ո՞ր է կառավարութեան խիստ արգելումները: Բայց դուք՝ ալ իրաւունք ունիք խորհելու կանոնը բացառութիւններով է, որ կը հաստատուի:

Մինչդեռ այսքան տագնապալի ու ձիգ դրութեան մէջ սրտադող կը սպասէր ժողովուրդը, յանկարծ ապրիլ 21-22-ի գիշերը, ժամը 5-ին ահագին իրարանցում մը տեղի ունեցաւ քաղաքին մէջ: 40-ժանտարմ և 250 զինուոր սիններով զինուած՝ քաղաքին երկու արուարձաններէն իջան դէպի այգիները: Այս դէպքը անմիջապէս ցնցեց ժողովուրդը. սարսափը ընդհանուր էր. առտրւան դէմ ադոնք վերադարձան, բայց դէպքին շարժառիթը յայտնի չէ տակաւին: Վառավարութիւնը լուր հանեց, թէ նշանաւոր աւագակ և փախտական Շէյխ-օղլին քանի մը ընկերներով ծխախոտ բերած է քաղաքին մօտ Գալագներ ըսւած այգիներու թաղը, զօրքն ու ժանդարմները անոնք ձերբակալելու համար իբրև թէ գացած են: Բայց հայերը այդ վրանբաց սուտերէն խաբւելու ընդունակութիւնին կորսնցուցած են բարեբախտաբար:

Հետևեալ երկու օրերը հանդարտ անցան, բայց յանկարծ չորեքշաբթի իրիկուան մօտ՝ առջինէն աւելի մեծ սարսափի մէջ ինկաւ քաղաքը: Երկու թիւրք ոստիկաններ, մէկը՝ նշանաւոր ոճրագործ Քէօր Եաղուպ օղլու՝ նագիմ, և միւսը՝ ժանտարմի տասնապետ՝ Իսմայիլ, գինովցած՝ կ'երթան յոյներուն թաղը, Աէժիի պաշտօնատան դուռը, նոյն պաշտօնատան միւտիք յունահպատակ Մալբիտին սպաննելու: Փողոցին մէջ ադմուկը կը բարձրանայ. օգնական-կառավարչին ոստիկանը մօտը գտնւելով՝ վրայ կը հասնի և կ'ուզէ արգելել. այդ պահուն բոլոր թաղեցի յոյները լացուկոծով կը սկըսին փախչել. ուրիշ անձ մըն ալ վրայ կը հասնի և ոստիկանին հետ հաղու կը յաջողին համոզելով ետ դարձնել խոովարար սրիկաները: Աերադարձին կառավարչի օգնականին ոստիկանը տուն մտնելով կը պատ-

մէ եղիւութիւնը օգնականին, յայտնելով միանգամայն այդ չարագործներուն իրենց ձեռքը գտնուելը, բայց օգնականը, Նիքօլաքի էֆ., շատ աղէկ գիտնալով կառավարութեան սկզբունքը՝ խոհեմութիւն կը համարի զէնքերով մէկտեղ ազատ թողուլ անոնք: Խաղաղութեան այդ գինով պահապանները չկրնալով իրենց մահմետականի սև վրէժը մարել «կեալուրի» կարմիր արիւնին մէջ, ճամբան Աէժիի դէտերէն մէկուն հանդրպելով՝ կ'ուզեն անկէ վրէժ առնել, աղմուկ բարձրացուցած ու իրենց գործին արգելք եղած ըլլալուն համար: Իսմայիլ թուրքը քաշելով՝ կը սկսի խեղճ դէտը փառաւորապէս տփել. այդ պահուն սակայն քաղաքապետը պատուհանը գտնւելով՝ երկու ոստիկան կը խորհէ կուրի տեղը, չարագործները բռնելու համար (°): Երկու ոչ-գինով ոստիկանները սակայն կը կարողանան վերջապէս, դիտմամբ, այնպէս մը շարժիլ որ փախչին սուլթանին արժանի խաղաղութեան (°) այդ պաշտօնները: Մինչդեռ անոնք հրազէն պարպելով կը հեռանան քաղաքէն՝ ասդին ժողովուրդը զուլսը կորսնցուցած՝ շարած ոչխարներու պէս ասդին անդին կը վազվզէ վախուն: Այդ գիշերը մինչև լոյս հայ և յոյն անքուն մնացին:

Հետևեալ օրը այդ երկու չարագործները ազատ կը պտըտէին շուկային մէջ հերոսներու կատարեալ հրպարութեամբ ու իրենց շահատակութեան փառքովը ուռած: Ձերբակալութեան վրայ չխորհիք բնաւ. ո՞վ գիտէ, թերևս վաղը նշան մըն ալ առնեն իրենց քաղաքագործութեան համար:

Դժուար է երկրին դրութիւնը ամբողջ ու կատարեալ նկարագրել. այս իրողութիւնները աւելի մանրացած՝ կամ խոշորցած, կրկնապատկեցէք ու բազմապատկեցէք:

Ահա խօսուած բարենորոգումները ու ահա բարենորոգած (°) երկրի մը վիճակը: Քաղաքապետին պատու խօսքերը սակայն չեն կրնար ազատել քաղաքը լարած դրութենէն. իրենց արիւնտ սուլթանէն սորվեր են կ'երևի, պատույ վրայ՝ երդւննալ այս տեղի քաղաքապետներն ու փաշաները:

Սրտիս մէջ վախ մը կայ. բարենորոգումներու խօսքերով է, որ սկսան մեր խեղճ եղբայրներուն շարքերը երկրի մէկ ծայրէն մինչև միւսը: Բարենորոգումներու շատ յեղձեղիւ չարագուշակ նշան մըն է արդեօք, երկիրը նորէն կարմիր արիւնի մէջ թաթխելու համար:

Շրջակայ հայ գիւղացիք սովորական խոհեմութիւն համարած են քանի մը օր անգամ մը թողուլ գիւղերը և մօտակայ լեռները փախչիլ. սարսափը մինչև ծովածերին թափանցած է: Ոչ օգնութիւն կայ տեղէ մը և ոչ խրախոյս, նոյն իսկ խորհելու կարողութիւնին կորսնցուցած են, միայն խոնարհութեամբ՝ թէ կառավարութեան ամենայնպէս պաշտօնեային, թէ հարստահարող պէկերու և սինըքոր թիւրքերու բոլոր պահանջները կատարել գիտեն մեքենայաբար:

Ազատ երկիրներու մէջ գտնուող մեր եղբայրները անշուշտ, վաղուց գիտեն այս բոլորը, բայց կ'երևի թէ ամբողջ հայութիւնը իրենց անձին մէջ կը տեսնեն: Քանի որ իրենք ողջ ու ազատ են, Ազգը այլևս պէտք չունի օգնութեան կամ կը խորհին ապագայ ամայի Հայաստանին նոր նախահայրերն ըլլալ: Վուրի դաշտին վրայ գտնուող հայերը լաւ հասկցած են իրենց դրու-

Թիւնը. ամէն կերպով տրամադիր են կուելու. միայն միջոց կը պահար իրենց. մարդ կայ, բաւական է. կեանք չենք պահանջեր յեղափոխութենէ դատալիք եղող հայերէն. միայն ուժ, միջոց թող տան մեզի. ադ ալ բան մըն է: Մարդ կայ, բայց դատարկ են ձեռքերը. օգնութեան պէտք ունին. օտարներէն յուսալ իննթութիւն է. իսկ եթէ ազատ ազգակիցներէն չըստանանք անխուսափելի կորուստը կրպակսէ մեզ:

Ու ո՞վ է մեղաւորը, անոնք, որ երկրին մէջ կեցած՝ իրենց և իրենց եղբայրներու կեանքը, պատիւը, ինչքը կը պաշտպանեն յամառաբար, թէ անոնք, որ իրենց փորէն ու իրենց անոճէն դուրս չեն տեսներ հայութիւնը: Ո՞վ է մեղաւորը:

Ն Ա Մ Ա Կ Պ Ա Լ Ս Ի Յ

10/22 յունիս 97

Գազանները իրենց որջերուն մէջ ալ հանգիստ մընալ չեն ուզեր:

Նախորդ տեղապահ Բարթոլոմէոսը և իրենները ձեռքի տակէ կ'աշխատին:

Նուրեան—Ձէյթունի մեծ մատնիչը յաւտնեականին առջև—իր հրէշի սև դէմքով նորէն երևան կ'ելլայ նոր սարսափներ ստեղծելու հայ ժողովուրդի գլխուն:

Վերջերս կառավարութեան մտքին մէջ կասկածներ արթնցնելու և ձերբակալութիւններու մղել տալու համար՝ նուրեան նոր հնարքի մը կը դիմէ. լուսանկար մը կը խրկէ ռատիկանութեան նախարար Շէֆիկ պէյին յայտնելով թէ ատ պատկերն է յեղափոխականի մը, որ նորերս մտած է Պոլիս սարսափելի ծրագրներ իրագործելու նպատակով: Շէֆիկ պէյ անմիջապէս քննութիւն կը բանայ, լուսանկարը ռատիկանութեան Գուան հին աղէտներուն ցոյց կուտայ՝ անոնց կարծիքը առնելու համար: Մէջերնէն մէկը լուսանկարը կը ձանձնայ և կը յայտարարէ՝ թէ այդ մարդը մեռած է Վանի մէջ. անմիջապէս հեռագիր կը զարնւի Վան և քննութենէ մը ետքը կը հաստատուի այդ պաշտօնեային ըսածը: Վերջապէս համոզում կը գոյացուի թէ նուրեանի նպատակը ուրիշ բան չէր, բայց եթէ կառավարութիւնը մղել խստութիւններ իգործ դնելու և խոչընդոտներ հանելու ազգային արդի վարչութեան դէմ:

Կը կարծուի թէ սուլթանը ինքն ալ իմացած է այս դէպքը:

* *

Կառավարութիւնը Օրմանեանի կրկնակի խնդրանքներուն առջև՝ վերջապէս կը զիջանի կարգադրելու Սիսի կաթողիկոսութեան խնդրը, որ Իզմիրլեանի օրէն առկա մնացած էր: Բայց սուլթանի ճարպիկ քաղաքականութիւնը այնպիսի լուծում մը տալ կ'ուզէ այս խնդրին, որ արդէն եղած բարդութիւններուն վրայ նոր բարդութիւններ աւելցնելով ազգային վարչութիւնը կը ձգէ շատ դժուարին կացութեան մը մէջ: Կառավարական այն իրադէն, որ տրւած է այդ առթիւ, թէև Գանձեանը կաթողիկոսութենէ կը հրաժարեցնէ, բայց զանձեանը կաթողիկոսութենէ կը հրաժարեցնէ, իրապէս կը կարծեն—տիրող կարգերու դէմ, և եթէ փորձէ իսկ, դիւրին պիտի ըլլայ

Թիւնը, նոր ընտրութիւն կը հրամայէ և միանգամայն կը պահանջէ, որ ասկէ ետք Սիսի կաթողիկոսը անմիջաբար յարաբերութիւններ ունենայ Գուան հետ և ոչ թէ Պոլսի Պատրիարքանի միջոցով: Այս ոչ այնչափ նոր պահանջէն յայտնապէս կ'երևնայ, որ օսմանեան կառավարութիւնը կ'ուզէ Սիսի կաթողիկոսութեան տալ անկախ, ազատ դիրք: մը և բարձրացնել ան իմաստ Էջմիածնի կաթողիկոսութեան և Պոլսի Պատրիարքութեան: Էջմիածինը առիթ մը եղած է ռուս կառավարութեան համար միջատեղու օսմանեան հայոց գործերուն, և Էջմիածնի կաթողիկոսի գերագահութիւնը մինչև հիմա իբր դիւանագիտական առաւելութիւն մը նկատուած է ռուսական ազգեցութիւնը պահանջելու, ինչպէս պարսկահայաստանի նոյնպէս և օսմանեան հայերուն վրայ:

Կառավարութեան բռնած այս ուղղութիւնը մեզի իրաւունք կուտայ կասկածելու, որ Բ. Գուռը ապագային թող պիտի չտայ, որ օսմանեան հայերը մասնակցին Էջմիածնի կաթողիկոսի ընտրութեան, պիտի չուզէ, որ Տաճկաստանի մէջ ապրող հայերը ենթակայ ըլլան անոր բարոյական ազդեցութեանը: բան մը՝ որ իրեն համար շատ մեծ կարևորութիւն ունի: Երբ անգամ մը Սիսը Պոլսի Պատրիարքարանէ անջատ անկախ գլուխ մը ըլլայ, սուլթանի քաղաքականութիւնը առիթ չի պիտի փախցընէ քակելու համար օսմանեան հայերու Էջմիածնի հետ ունեցած բարոյական և նիւթական կապերը, առարկելով. «Կաթողիկոս կ'ուզէք, ահա առիկ ձեզի Սիսը, անոր դիմեցէք. Էջմիածնին պէտք չունիք»: Եւ երբ սուլթանը կ'ուզէ այս ծրագիրն իրագործել, ուրիշ նպատակ չունի, եթէ ոչ ազգային-կրօնական ամէն խնդրի մէջ իրեն վերապահել ամենամեծ ազդեցութիւնը գործելու իրաւունքը: Անշուշտ ռուսական կառավարութիւնը չի պիտի ուզէ շուտով մերկանալ իր իրաւունքներէն, բայց չենք կրնար հիմակընէ գուշակել, թէ ինչ միջոցներու պիտի դիմէ և թէ որքան առաջ պիտի կրնայ երթալ իր իրաւունքներու պաշտպանութեան գործին մէջ:

Թէև պատրիարքին տւած կամ տալիք պատասխանը չի դիտցուի, բայց կրնանք գուշակել, թէ երբ պատրիարքը տեղի տայ այս պահանջին առջև, ապագային պիտի ծագին այնպիսի լարդ խնդիրներ, որոնց մէջէն պատրիարքն ալ, ազգն ալ չի պիտի կրնան դուրս ելլալ: Նոյն իսկ այսօրվնէ կառավարութիւնը կը պահի գործադրել պահանջանքները. թող չի տար, որ Պատրիարքարանը առաջնորդական տեղապահներ խրկէ Սիսի թեմերը, առարկելով թէ Պոլսի պատրիարքի իրաւասութենէն վեր է ադ, և այդ կողմերը Սիսի կաթողիկոսը միայն իրաւունք ունի հովեելու:

Միւս կողմէն Սիսը Պոլսի Պատրիարքարանէն անկախ հռչակելով, Բ. Գուռը կը ձգտի զովելու Կիլիկիոյ հայերը, որոնք մշտական գլխացաւ մըն են իրեն համար—Պատրիարքարանի քաղաքական հովանաւորութենէն և ընդհանրապէս Պոլսի շրջանակներու ազդեցութենէն: Սիս նստող կաթողիկոս մը—ընտրուած ոչ երկնքին և ոչ ալ աշխարհին ծանօթ խղճուկրակ եպիսկոպոսներէ—իր հօտին պահանջներն ըմբռնելու անընդունակ, իր մենակեացի լուսութեամբ ու համակերպութեամբ չը պիտի ընդվզի երբեք—այնպէս կը կարծեն—տիրող կարգերու դէմ, և եթէ փորձէ իսկ, դիւրին պիտի ըլլայ

անոր ձայնը խեղդել Սիսի աւերակներուն մէջ, Մերսի- նի հիւպատոսներուն ականջը դեռ չհասած:

Թիւրքերուն այդ քաղաքագիտական հնարները նորութիւն չեն մեզ համար. բիրտ ուժի հետ փոխնիփոխ քիւզանդական նենգութիւնները չմոռնալ, քրիստոնեայ հպատակներու մէջ կրօնական երկպառակութիւններ սերմանել՝ հի՛ն խաղեր են: Գուցէ կը յուսան թէ Սիսի և Էջմիածնի հակաթոռութեան, Սիսի և Պոլսի միջև հակառակութեան խնդիրները կրօնական գոյն մըն ալ ստանալով, մեր ուշը դարձնեն մեր կենսական Գատէն: Բայց անաքրոնիզմ են բոլոր այդ ջանքերը: Գազանձեանի կամ այս ու այն կաթողիկոսի և եպիսկոպոսի խնդիրներով հետաքրքրելու ո՛չ փափաք և ո՛չ ալ ժամանակ ունինք հիմա:

Հայ ազգը այնչափ բան քաշեց կրօնական նախկին կռիւներէն, որ կամէութիւն մը իսկ չունի նոյն յիմարութիւնները կրկնելու, գրեթէ կէս-դարու մը փորձէն ետքը, ան ալ ազգի այս ճգնաժամին:

Մեր վարիչ շրջանակները՝ աշխարհական թէ եկեղեցական, թող խելամուտ ըլլան հայ ժողովուրդին տրամադրութեանը, անոր կենսական շահերուն, և չքստանձնեն այնպիսի պատասխանատուութիւն մը, որուն համարատուութիւնը պատմութենէն պատ, արդէ սերունդը պիտի պահանջէ ամենէն առաջ:

Ն Ա Մ Ա Կ Վ Ա Ն Ի Յ

20/1 մայիս.

Վանի նախորդ կուսակալը, որ բաւական մեղմ և խաղաղասէր մարդ էր, պաշտօնանկ եղած է. փոխանորդ կարգւեցաւ զինւորական Ֆէրիք Շէմզի փաշա (Բաղէշի կոտորածին հեղինակը):

Խստութիւններ սկսած են քաղաքին մէջ: Այգեստանը պաշարման վիճակի ենթարկւած է. 60-ի չափ զինւորական վրաններ և կայաններ հաստատուած են Այգեստանի շուրջը մուտքն ու ելքը արգիլելու համար:

Անգլիական հիւպատոսը, որ շաբաթ մը առաջ Պարսկաստան գացած էր, Մըսթր Ալէնի հետ նամակ մը գրելով տեղիս կուսակալի փոխանորդին, յայտնած է թէ հայերը մտադիր են յեղափոխական շարժումներ սկսիլ և խորհուրդ տւած է խիստ միջոցներ ձեռք առնել, այդ ծրագիրներն իդերև հանելու համար: Այդ երկու խայտառակ լրտեսները իրենց դարձին՝ յայտնեցին նոյնպէս՝ թէ Վանի հայերն ալ խրտուճներ առաջ պիտի բերեն: Ֆէրիք փաշան սաստիկապէս զայրացած՝ մեր ԵՁ առաջնորդը կանչել տւաւ իր քով և խստիւ պահանջեց բացատրութիւններ տալ այդ մասին:

Յունական պարտութիւնները ճիշտ է որ երես տւին թիւրքին, բայց ընդհանուր կացութիւնն ալ սագնապալի է. մէկ կողմէն անտեսական քայքայում. ոչ հաց կայ, ոչ դրամ, քիչ ատենէն քաղաքը գտնուող զօրքին հացն ալ կըսպառուի: Բայց ամենէն անբըն մտատանջութիւն սկսած է պատճառել անոնց երկրին մէջ տեղի ունեցող այլ և այլ շարժումները: Իրենց բարեկամ քիւրդերն իսկ տեղ տեղ թշնամական դիրք սկսած են բռնել: Բաղէշի կողմերու Մօսկանցի քիւրդերը ապստամ-

բած են և բաւական կորուստ պատճառած են կառավարութեան: Այստեղէն երկու անգամ է, որ զօրք կը խրկւի անոնց վրայ:

**

27/8 մայիս.

Մօսկանցիներու կռիւը կը շարունակուի. երեք անգամ ետ մղած են կառավարութեան զօրքը: Թիւրքերը զգալի կորուստներ ունեցած են: Շատ տեղերէ զօրք սկսան քաշել դէպի Մօսկան:

Ն Ա Մ Ա Կ

Պ Ա Ր Ս Ի Կ-Տ Ա Ճ Կ Ա Կ Ս Ն Ս Ա Ղ Մ Ա Ն Ա Գ Լ Խ Ի Յ

6 յուլիս. 97

Գարունը անցաւ. բնութիւնը իր շրջանը կանոնաւոր կերպով շարունակում է. մայիսին կը հետևի յունիսը՝ Վանի ու Վասպուրականի չարագուշակ ամիսը—96-ի յունիս 3-ից սկսաւ եսամոլ Եւրոպայի աչքի առաջ, Վանայ սրաճարակը: Մօսկի անցեալի սոսկալի կոտորածները, բարբարոսութիւնները, սովը, քօրերան ոչ մի կենդանութեան նշոյլ չեն թողել վասպուրականցի հայի վրայ: Այս տարի օրէցօր սպասուում է կրկին սրածութիւն «գեռավուրների»:

Վանի ամերիկացի բողոքական միսիոնարները Ամերիկայից փոխադրած 2000 ոսկով եզներ առին, գլխաւորապէս Պարսկաստանից, և բաժանեցին Վասպուրականի հայ գիւղացիներին, որպէսզի հայ գիւղացին նորից սկսէ վարել իր արօրն ու գութանը, մշակել դաշան ու արտօրայքը, ցանել . . . բայց չհնձել: Երբ հարցրինք միսիոնարներին, թէ լաւ չէր լինի, որ ծախսած գումարի մէկ մասը զէնքեր դնելու յատկացէին, որպէսզի հայ գիւղացին ձեռքում զէնք ունենալով, կարողանար թէ ինքն իրեն և թէ իր գոյքը պաշտպանել մինչդեռ հիմա, առաջին յարձակումին քիւրդերի սեփականութիւնը պիտի դառնան երկրագործական բոլոր այդ պիտոյքները և հայը գարձեալ մերկ ու անօթի պիտի մնայ.—պատասխանեցին քրիստոնէաբար. «Այդ փողերը մեզ ուղարկած են եզներ գնելու և ո՛չ թէ արեան գործիքներ»: Ահա՛ լուսաւորած ամերիկացու հայեացքը:

Մայիսի կէսին Վանի անգլիական հիւպատոսը եկաւ այս կողմերը. մի ամսի չափ մնալուց յետոյ վերադարձաւ Լսում ենք, որ այդ հիւպատոսը եկել էր լրտեսելու տաճիկ կառավարութեան կողմից, շատ հաւանական էլ է թւում այս լուրը, որովհետև նրա Վան դառնալուց յետոյ, սահմանագլխի զօրքը անելացրին համիտիէ գընդերով ևս:

Վանը ճգնաժամի մէջ է. քաղաքում և Այգեստանում եղած հայերը շրջապատուած են սուլթանի շուն զինւորներով: Քաղաքին մօտիկ լեռնոտ մի քանի դիրքեր բռնել է կառավարութիւնը. թնդանօթներով և զօրքով: Գայմագամահիստ Սարայ գիւղաքաղաքը, որ սահմանագլուխ է, լցւած է զօրքով և թնդանօթներով: Աղբակը, Բաշկալէն և Բարթոնղիմէոսի վանքը նոյնպէս: Անկարագրելի է «Ֆէրայի» ներքի թողած սարսա-

վր քիւրդերի և տաճիկ կառավարութեան վար: Գիշերները գրեթէ անքուն են անցկացնում մի դրդոց, մի շշուկ լսելիս՝ հարայ հրոց է ընկնում քիւրդերի մէջ: «Գաչախէ Փլան հաղըն» (հայ ֆէդայիները եկան):

Մարզեցոց ցեղապետ Շարաֆ բէյին, որ Աղբալի աւերողն է, այս օրեր Վան կանչեցին. բայց անպիտանը առաջուց պատրաստել էր մի հնար Վանից դուրս պրծնելու. «Երբ որ Վանում կ'ուշանամ, — այդպէս էր պատւիրած, — շուտ մի խաբար բերէք թէ «Ֆէդայիները» սահմանից ներս անցան»: Այդպէս էլ եղաւ. մի քանի օր յետոյ նրա մարդիկը հայ «Ֆէդայի»-ների յարձակման լուրն են տանում Վան վազ կերպով. կառավարութիւնը ապշած յետ է ուղարկում Շարաֆ բէյին, պատւիրելով, որ չթողնեն մի հատ «Ֆէդայի» որչ պրծնի:

Այս քանի օր է, որ սահմանագլխի շեկակ կոչւած քրդերը խառնակութիւններ են անում Խոյ և Սալմաստ գաւառներում. ժող 8-10 պարսիկ սպանւած է: Մի հաւանական ըուր է պտտում, իբր թէ ասաճիկ կառավարութիւնից դրուած անում են:

Վերջապէս այդ բոլոր խաղերը և նենգութիւնները հայի համար են պատրաստում, բայց մենք հաւատացած ենք, որ թշուառի Աստուածը միշտ զօրեղ է լինում, իրաւունքը չի կորչի, կը կորչին միայն անիրաւները. թող ամաչէ հացկատակ և շահախնդիր Եւրոպան, լինք սուլթանի մատնների կծիկը. իսկ հայ ֆէդայիին մնում է միայն և միայն անյողդողդ երթնալ առաջ:

Դե՛հ առաջ «Ֆէդայի», առաջ, թող տեսնեն և աւելի համոզեն թող մուսուլմանները, թէ հայ ֆէդայիները մեռնել գիտեն իրենց հայրենիքի համար, մեռնել ապրելու համար: Առաջ «Ֆէդայի»: Քրդերէն առաջը քեզ համար է ասած «Խորհիան սինօր թիւիինա» (կորիճին սահման չկայ) . . . Բու սարսափը մինչև անգամ առածներ է ստեղծել քրդերի մէջ: «Բարբէ ֆէդայեան տէ գըլմանջան դը բենը» (ֆէդայիների զնդակը քիւրդին ետեկից գնալով՝ կը գտնէ և կըսպաննէ):

Դե՛հ առաջ ֆէդայի:

Տաճկաստանին սահմանակից Ուրմիոյ 5-6 հազար տուն ասորիները այս օրեր օրթողըսութեան թակարդն ընկան և խաբւած ուսացան:

Արդէն Ուրմիում այժմ կայ մի ուսու քահանայ: Ասում են, թէ Մար-Շիմոնն էլ, ճօլամբերիկի այդ աւիւծը, իր կորիւններով պէտք է ուսու լինի:

Պարսիկները իրարանցման մէջ են: Մար-Շիմոնի այդ դիտաւորութիւնը շատ վատ սպաւորութիւն է թողնում բոլորի վրայ:

Թ Ի Ի Բ Բ Ի Ո Յ Թ Ո Ի Բ Զ Ը

Եւրոպայի անսուսուելի ու բարբարոսական կոտորածն առժիւ, թիւրք կառավարութիւնը--նի՛ք կարելի է կառավարութիւնը ըսել--առաջին անգամ ըլլալով Պոլսի կառավարուն մեջնուցի փողով ու թմբալով կը յայտարարէր, թէ սուլթանը սպտակ գագածած--թոնցնուր շահ-այդ վարքնի վարքըն, րամայեր է, որ շուտ մը վերջ տրի խառնակութեան եւ յանցաւորները օրէնքի խառնակութեան:

պատժելի: Եւրոպայի շանկրծուքի սպասող աներես թերթերը գոհատակութիւնով հրատարակեցին այս լուրը: Հարիւրաւոր անմոռնեղու խոշորուց չէր, որ կը շահագրգռէր գերեմը, այլ խալիֆային վնէ, մարտաւեր ու անաշտ վարիշքը, որ ինչ ասուածնետական տակտիկ վրայէն, թոյլ կուտար իրեն, երկային ներշնչումով մը, մինչեւ իսկ կեանքները շարող միւսիւրմանները պատժելու հրամանը արձակել: Ասով, Բ. Դրան տարեգրութիւններուն մէջ, սուլթանը արդարադատութեան նորածնութիւնը մտցուցած եղաւ, իրեն արտակարգ երեւոյթ մը թիւրքից համար:

Վերջապէս, ուղտը կ'ընտելու հի մտղուքը քամուր: սկզբունքով եւ միամիտ Եւրոպայի աչքին քան մը ըրած ըլլալու համար, քանի մը թիւրքեր դատապարտուեցան, իբր հողինակ այն քանիպալական կոտորածին: Թօքաթի թիւրք մարդասպան գործի իմանալով, որ յանցաւորները մահան պիտի դատապարտուին, քիւրք ու զէնքեր շաւկած կը վազէ կառավարչին պալատը ու մահապարտներուն անմիջական ազատուը կը պահանջէ. յետոյ այդ ցոյցը ընողները «սեօպին-Ալան պիւ» ըսելով, ուղղակի սուլթանին հետագիտ մը կը զարնէ (Բ. Դուրը աշխատեցաւ հերքել), որ իր սեղով ու երկային լեզուով հսկայ դատապարտութիւն մըն է թիւրք կառավարութեան դէմ: Այդ հետագիտը զգուշօրէն մատնանիչ կ'ընէ, թէ ո՛ր պէտք է փնտտել մուլթին մէջէն գործող դէմքը, եւ կը հասկնայ շատ սրամիտ կերպով, որ կախաղանը Թօքաթի մէջ չէ, հասալ Երթողի վրայ տնկելու է: Ահա այդ հետագիտը--«Դնչո՛ւ Թօքաթի սպանիւնները պատժին եւ ոչ Սվազի, Կիւրիսի եւ ուրիշ տեղերունը: Դամ կոտորածները օրինաւոր էին կամ ոչ, կի՛թ ոչ, ալտը է պատիճը սկսի այն քահանայներէն ուր ամենամեծ վայրագութիւնները գործեցան»:

Շատ կտրուկ, ու շատ արդար տրամաբանութիւն մը. եւ այս հատաճիկը, թիւրքից վայրենային քնազններուն մէջ, մտքի պատահական գեղեցիկ ցայտը մը կը ներկայացնէ: Բայց դժբախտաբար բացառութիւնները ընդհանուր օրէնք չնչ համարելի:

Երկուք հասկցաւ այդ լակննական տողերու ոգին. ինք, որ քնաւ չէր սպասեր իր անամամիտ ժողովուրդէն այնքան յանդուրժին. մանաւանդ անոր մուլտանը ու քարշ քնազններուն զով այդքան խորհուրդ կարողութիւն երբեք չէր յուսար: Ի՞նչ եղաւ հետեւանքը: Սուլթանը ըզննեց, թէ միւսիւրման մը կեանքները սպաննած ըլլալուն, մահան դատապարտել, աններեկ էշութիւն մը պիտի ըլլար իրեն համար. ուստի լռեց: Չէ՞ որ . . . ս ս ս ա լ ա մ ա յ ի ն լ ո ո լ թ ե ա ն մէջ շատ խորհուրդներ կարող են ծածուկ մտաւ . . .

Մենք կը գովենք մահաճակատ ամբոսի այդ գիտակից ընթացքը. սոյն փախալիկ էր, որ այդ խաճաճութիւնը ոճեր գործելէ առաջ ալ տրամաբանողի ապացոյցը տար: Թօքաթի տածիւնները, քանի որ իրենց աչքին առջեւ ունէին արհեստային հայաստանը ու անոր տարուք խոցերը, կարող էին նոյն տրամաբանութիւնով հարցնել. «այդ կոտորածները մարդկային էին, թէ հակամարդկային, իրենց կառավարութիւնը սրիկայակա՞ն քաղաքականութեան մը կը հետեւէր, թէ ազնիւ . . .»: Բայց ինչպէս կ'երեւի, թիւրքերը քիչ շատ կը տրամաբանեն . . . մարդկային զգացումս է. միայն որ կը պակսի իրենց:

Եթէ կեանքներն իւրեք վերջէն կուզայ, ասիտ ս, թիւրքն իւրեք քնալ չի գալ: Յեղափոխութիւնը Թօքաթի դէպքը իր պատժական թիւրքից մէջ ինամով կ'արձանագրէ:

Թիւրքի արձանագրութեան ետքը, լացի ու թշուառութեան ծշուրտուքն է որ կը համի թեսալիպէն: Յունաստան թիւրքից ու արժողը Եւրոպայի դրամապետութեան ուժին տակ ծգմած ու հեւասպար, այսօր լաւազին կընայի քաղաքակիրթ մարդկութեան, որ իր սեւ ծակտին գիրը վճռեց: Յունաստանը քարուքարեղ եղաւ, որովհետեւ պետութիւնները այնպէս կամեցան, որովհետեւ թիւրքեան անմիջական զոհարարները եւրոպական շարաշահութիւնը: Երբ սուլթանը անմիջական զոհարարները իւրեք վերջէն, ո՛վ կարգիւէր գնքը հայաստանը գերեզման մը ընելէ կտքը, Յունաստանն ալ միւրքի վրայնըստեցնել: Ո՞ր տէրութիւն արեւել ընական կտրու՞ ունէր այդտեսակ տեցնել: Թեսալիոյ ճեք ժողովուրդը, ասաքել օսմանան քարքարոսութեան: Թեսալիոյ ճեք ժողովուրդը, ասաքել օսմանան քարքարոսի սաղիւններէն, սրտի իշխաններով կը դիտէ իր կեանքի ու ստարտի արեւումը, անյուսութիւնով կը նայի ծնրան, երբ ծնրը պիտի զայ ծերմակ պատանք հիւսել կարող ու սրտիւն. արեւալիններուն վրայ, առանց կարծնալ խանձարներու սահմակ ժողովուրդն անհուն ինդուրութիւնը: Թեսալիան շատ պիտի տընի ու անի՛ծէ մինչեւ որ ինդուրի քարքարոսութեան վերջին հետքը սրբել իր հողին վրայէն:

Թեսալիոյ սրտաճմլիկ վիճակը չի ցնցեր քնալ ղիւսնադէտներու ջնուրի շիղթը: Բանակցութիւնները կը շարունակուին անհոգ եւ «բէ՛թիւն»: Յունաստանը ինդուրի ծայրով կը բողբէ զանդաղութեան դէմ՝ իսկ Դուրը «հավաքեալազնի» իր յաւիտեանական քայլերով կը մրմայ: Ետ առաջ կը անմայ, պայրամներ կը համբէ. կը սղաղաւ, կըսպանայ Յունաստանի, կըսպանայ . . . Եւրոպային: Բարբարաւեքտ աշխարհի զայրութիւն դէմ է. կը հանէ միւսիւրման ամբողին արհիւնարքու մոլեգութիւնը: Դեսպանները ռարահատած են, թէ եւ կըստնեն, թէ միահամուռ ծննդան տակ, սուլթանը պզտիկ նահանջ մը ըրած է. . . յաղթական:

Յունաստանի համար զինադադարի ձգձգումը մահաբեր է. նոյն-
քան ալ Թուրքիոյ համար. բայց թրքական աննախատեսող ու թըլ-
փատ միտքը, առակին գործին չափ փշուած, Աթէ՛նք, Աթէ՛նք, կ'ա-
դադարէ: Օսմանեան անուսպ պաշտօնագրութեանը Ալիքօղլի շուքին
տակ կուզեն ցամաքեցնել իրենց քրտինքը . . .

Ցարը երկու անգամ ինքնագիր նամակ ուղից խալիֆային--խիստ
բարեցակամ լեզուով, կըսեն,--որպէսզի Թեսալիան պարսկէ: բայց
սուլթանը այլ «մոսկով կեալուրին» գրածներուն պատասխանեց,
թէ Թեսալիայէն հեռացումը, կարող է երկիրը խողովութեան մասնեւ,
որո՞ն հետեւանքի մասին--քրիստոնեաներու ընդհանուր ջարդ մը
կ'անկարելէ--ամէն պատասխանատուութենէ: հետո կը պահէ ինք-
զինք: Թիւրքերու Թեսալիայէն հեռանալու պահուն, եթէ Պոլսի մէջ
խողովութիւն պայթի, տէրութեանց դաւաճան նաւերը 5000 զինուոր
պիտի հանեն ցամաք:

Անշուշտ, սուլթանի այլ վեր յաճառութիւնը ու լրբութիւնը իր
արդարացի կողմերը ունի: Սալգարի, որուն խօսածներէն տասնէն
տասնիորոքը սուտ են, իր նոր լեզուային մարզանքին մէջ կը մեղա-
դրէր սուլթանը, որ կ'ուշացնէր խաղաղութիւնը եւ կը ջլատէր պե-
տութեանց ծրագրը: Եւ կ'աւելցնէր, պ. լրտը, թէ քանի ներկայ
վիճակը 1878-ի կացութեան մօտիկնայ, այնքան կարելի է շուտ եւ
զոհացուցիչ լուծում յուսալ:

Ինչպէս կ'երեւի, Սալգարին սպասողական կամ քնակաւ քաղա-
քականութեան կը հետեւի, ուր ժամանակը ամէն քան պիտի հա-
սունցնէ, ծամէ ու սպասարտէ, եւ դիւանագիտութիւնը այն ատեն
սուսնց այլեւայլքի իր թափը պիտի նետէ քարոյսպէս ու նիւթա-
պէս աղբ-կղած երկրին վրայ: Ասիկէ ետքը, կ'ըսէր, օր մին ալ,
Թիւրքիոյ անդամաւորութեան տասնց ցնցումն կարող է կատարելի:
Իսպ Սալգարին խնդութենէ կը հասկնայ արդեօք, թէ դիւանա-
գիտական խղճի ծկունութիւնը հաշտ չէ ազգերու թշուառութեան
հետ, կարելի՛ չէ՞ միթէ քաղաքական կանաչ սեղաններու շուրջը,
քիչ մըն ալ մարդկորէն խորհիլ . . .

* *

Սուլթանը ինքզինը ժողովրդեան վրէժիմնորութեան նշանակ հըռ-
չակեցով, միշտ փախցունք կուտայ. երբեմն ալ մեղանսձուկի պէս
լըծուն պղտորութեան մը մէջ կը ջանայ հետկորուստ ըլլալ: Եւրո-
պայի խաղաղութեան պահպանելը սուլթանի խաղերը սիրով կը
կրնն վերտած մանուկի մը գլուխները տալով անոր:

Եւրոպական համերաշխութիւնը վարդազոյն չէ. եւ քանակու-
թիւնները, հակառակ թափառի, հակասող ու ծամծամած լուրերուն,
չեն քաղեր: Իսպ ըսել չէ, թէ Թիւրքը Թաւրիզի վրայ կը միանի . . .
Մարդիկ վաթսուն օրան մէջ աշխարհի շրջանը կ'ընեն, իսկ ղըժ-
քակառ դեսպանները Թոփհանէի պալատին շորս պատերէն սուղին
չանցան. եւ դեռ կըսեն, թէ կենքտրականութեան դարու մէջ կ'ապ-
րիկը: Գուցէ պետութիւններն ալ նապաստակը սպայակով որսալու
մէթոտը ընդունած են:

Արդեօք դիւթական խաղ մը չը՞ սարքելի . . . Թրքական փաթոռ-
ցին բարբը:

Ողջ մնացողը կը տեսնէ:

* *

Սանճազը շէրիֆի շուքին տակ խալիֆան դեռ շատ քանիք կը
խոստանայ քննել: Խուճանին խաղաղիկ յուզումը լեղի պտուղ տալ
տոնը է՛: Նեկխոսքը երկու անգամ է կը նախատի զինուորէ մը և
սպայէ մը, կըր թէ Ռուսիա Թեսալիան խել կուզէ եղիք: Գուռը
ազգային հերոսներ կը նկատէ թշանմանութեանը, Նեկխոսքին ալ կըսէ
փափուկ են: Իսկ Յարի տիրահաշակ դեսպանը քննիչարով մը կը
պատասխանէ Դրան. «Ջարիէր, բայց Ցարիկրաւոր» . . .:

* *

Օրան կարեւոր կողմութիւնն է Գերմանիոյ կայսեր ծախ աշքին
սրկածը: Վիլհելմը յաւիտենականին անջեռ նախաստանմանած զքօ-
սաշքիկ մըն է: Յորի սատանին պէս ամէն բոլը պատրաստ է ըսե-
լու. «Իրիքի վրայ ման կուզամ»: Նորքնս կըր նաւով նորվիկիոյ
Ջրերուն մէջ հեւստային տարեկան զքօսարշաւը կ'ընէր, դիւլաձով
կայմէն շուսնի ծով մը կ'ընայ ու ծախ աշքին պտուղը կը ծափեցնէ . . .
մարմնին մէկ յօր ա զ խաւարցնելով:

Այլ արժանահաս փորձանքը հաւանական է քայլերի հատընտիր
խնդրութիւններուն վրայ միաշէնի հոյակապ տեսքն ալ պիտի աւելցնէ:
Դն ատեն, տեղն է ըսել, երկաշէններու մէջ միաշէնները թալաւոր.
Անիս մը առաջ ալ քիչ մնաց կատարել աւելեղութեան մը ատեն՝ է. շ-
նաստակ ըլլար . . .

Այլ աղէտին մէջ շատեր քնութեան վրէժիմնորի խորհուրդ մը
նկատել ուզեցին: Արդեօք մեր բարի մամիկները իրենց անէժքի բա-
միկը ունին՞ այլ արդար փորձանքին մէջ. արդեօք իրենց անմի-
թան սրտի խորունկէն անգիտակցաբար տեղեկեցական ման խոր-
հուրդը վրդովեցն'ս «աշքը քեօքնայ» հառչելով:

Ինչ ալ ըլլայ, մարդկային սիրուն նախապաշարում մը երբորդ

եւ աւելի անաւոր փորձանքի մը կըստատ. այդ մարդկային ազգի
հայէնին դէմ: Դամէքի մը պէտքը չկայ: Բուռութեւնը իր վրայ տաած
արդէն այդ մեծ աստանդակաւնին դատակնիքը:
«Հնողաց զանողաց»:

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ի Թ Ի Ի Ն

ՎԻՅՆԱՊ քղ-ի Կեդր. Կօմիտէն ստացած է.
Արծիւ խ. 10 դճ, Զրդէժ խ 40 դճ, Շղթայ 10
դճ, ճ Մ. 10 դճ, Կաժք 10 դճ, Սէր 10 դճ.
Մակաթերսոն քաղաքէն՝ Ղանաշի Արուէսի ձեռքով
50 ուրբի:

ՎԻԵՆՆ Կեդր. Կօմիտէն ստացած է.
1897 ապրիլին. — Թուրանի «Աշրաֆի» խմբի միջոցով
Բարժր. քաղաքից Յ. Ս-ի ձեռքով Հանգանակած
1000 ղան.

1897 մայիսին. — Թուրան քաղաքից Կէր զինակրից
(փոխադրած Գագիկի և Ֆիլիպի միջոցով) 5000 ղան.

1897 փետր. — Սափալան քղ. հայերից Հանգանակած՝
Գ. Շ. 100 ղան, Ս Ե. 100 ղան, Ա. Գ. 10. 50 ղան,
Սադայ Մարգարեան 100 ղան, Արզուման 60 ղան, Յարօ
50 ղան, Օր. Մաթինիկ 60 ղան, Աշխէն Տէր Մանուէլեան
50 ղան, Զանեանց 40 ղան, Թունեանց 30 ղան, Մ. Յա-
կովբեանց 35 ղան, Մ. Պետրոսեանց 25 ղան, Մ. Յարու-
թիւնեանց 25 ղան, Կ. Տէր-Յակովբեանց 25 ղան, Ս.
Խան 20 ղան, Մ. Գրիգորեանց 20 ղան, Թ. Մ. Մնացա-
կանեանց 10 ղան, Ե. Տէր-Գարրիէլեանց 20 ղան, Մ.
Աղայեանց 25 ղան, Գ. Եղիազարեանց 10 ղան, Ա. Սա-
հաբեանց 10 ղան, Ս. Տէր-Յովհաննէսեանց 20 ղան, Դ.
Խաչատուրեանց 15 ղան: (Հասագումար 900 ղան):

ՆԱԻԱԿԱՆՔԻՍՏԻ Կօմիտէն ստացած է.
Շիլթիմ 15 ուրբի, Չորս մարդ 2 ու 90 կոպէկ:
ՈՍԿԵՂԱՆՔ քղ-ի Կօմիտէն ստացած է.
Ղրէժ խ. 2 մէճիտ, Թուրակ խ. 2 մէճիտ, Որոտում խ.
1 մէճիտ, Բամեղիա 2 1/2 մէճիտ, Անդրանիկ 1 1/2 մէճիտ:

Տեղի անձկութեան պատճառով, յաջորդ թւին մէջ միայն
կարելի պիտի ըլլայ հրատարակել ն. իրաւու. թեան զու-
ղակները՝ Խմբագրութեանս, Տապար քղ-ի եւ Պալքանեան
Կիպրոսական, Վառնայի եւ Ռուշուքի Կօմիտէներուն:

Յ Ա Յ Տ Ա Ր Ա Ր Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Կը հրաւիրենք հառարակութիւնը զգուշանալ եւ
ի սպառ չվստահիլ ԱՍՍՏՈՒՐ ԲՍԱՆԵԱՆ (կեղծ անու-
նը Արամ Արամեան, Ա. Պ. Մալքաս) անուն ամերիկեան
հպատակ պարտի մը. որ չարաչար գործածելով Պրովիան-
սի (Սմերիկա) դաճակցական կօմիտէի մէջ իր քարտուղա-
րութեան պաշտօնը, կտորած է ատենադպրի գրոցը եւ կօ-
միտէի կնիքը գողնալով, կեղծ վկայականներ շինած է:
Ատենցմէ մէկն իր բուն անունը կը կրէ--Ասատուր Բան-
լեանի, մէկը՝ Գրիգոր Ազարեան, միւսները չի գիտցելը ինչ
անուններ:

Այդ խաչազօղը Ամերիկայէն արդէն իրաւած է եւ մեկ-
նած է Միջերկրականի ճամբով:

Կը ինչորի անյայտող տեղեկութիւն տալ տեղական կօ-
միտէներուն կամ Խմբագրութեանս առաջին առթիւ, կըր
անոր ուր ըլլալը կամ ինչ ընելը գիտցելի: